MÖTE MELLAN LAND OCH VATTEN

i Stockholms län

Ett seminarium vid Stockholms läns museum 1999
Red. P. Bratt, Å. Lundström

Stockholm 2000

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Ortnamnen Stäket och Pålsundet

– några synpunkter på tolkningen

av Rune Edberg,
Södertörns högskola

Lärare, forskare och studenter från Södertörns högskola gjorde 1998 vissa fältundersökningar i och vid Pålsundet mellan Hölölandet och Mörkö. Insatsen var en direkt fortsättning på de arbeten som tidigare utförts på samma lokal av Stockholms universitets arkeologiska institution och vid vilka bland annat en tidigare okänd, kraftig undervattenspålning tvärs över sundet lokaliserats.

Vid sidan av det direkta studiet av de arkeologiska lämningarna vid Pålsundet gjordes också vissa "kringundersökningar", däribland den granskning av forskningsläget beräffande ortnamnen Stäket och Pålsundet som läggs fram här. Båda dessa ortnamn, som ibland generellt har förknippats med förekomsten av undervattenspålningar, återfinns inom undersökningsområdet.

Stäketnamnets tolkningsvarianter

Ortnamnet Stäket (med varianter som -stäk-, -steg-, -stege- osv) är relativt vanligt i maritima miljöer men har blivit föremål för vitt skilda tolkningar.

Den ortnamnsforskare som mig veterligen senast behandlat stäketnamnet är Gunilla Söderberg. Hon besvarade 1996, i Upsala Nya Tidnings namnspalt, en fråga om Almare-Stäket i Kungsängens socken, Uppland. Hon konstaterade att stäk ingår också i namnen Stegeborg vid Slätbaken och Stegeholm nära Västervik:

> "I likhet med Almarestäket betecknar de medeltida fästen, strategiskt belägna vid trånga sund eller vattenpassager. Flertalet forskare har med hänsyn till dessa omständigheter tolkat stäk som liktydigt med 'pålverk i vattenpassage byggt i försvarssyfte" (Söderberg 1996).

I det nyligen utgivna stora översiktsarbetet Borgar och befästningar i det medeltida Sverige behandlar konstvetaren Torbjörn Lovén bland annat farledsspärrar, en typ av fast fornlämning under vatten som på senare år fått ökad uppmärksamhet från arkeologiskt håll:

> "Farledsspärrar spåras framför allt genom ortnamnet Stäk. Ordet hör samman med det fornvästnordiska 'påle'. Även andra ortnamnselement som Stock- Pål- och -täppa kan utvisa avspärrningar" (Lovén 1996:449f).

Denna analys kan ju tyckas entydig, och är i linje med Söderbergs uppfattning ovan och är för övrigt en god sammanfattning av vad flera danska och svenska arkeologer anfört på senare år (Crumlin-Pedersen 1984; Medeltidens ABC, art. pålspärr; Rieck 1991; Westerdahl 1989:125ff;

1992). Men Lovén gör en betydelsefull reservation:

> "Klart är dock att fasta fiskeverk, inte militära avspärrningar, ofta är bakgrunden till detta namn. Om utformningen inte är känd måste läget styra tolkningen. Stäknamn i Smålands inland eller mellan öar i skärgården utvisar knappast befästningar utan uppmärksamheten måste in riktas på kusterna och på passager som inte gick att segla runt" (Lovén a.a.)

Lovén sätter därmed fingret på en mycket öm punkt. Är det verkligen rimligt att stäk på en plats ursprungligen har betecknat fast fiske och på en annan farledsspärr?

Denna dubbeltydighet hos stäk – fiske eller försvar – finns för övrigt också i den folkliga traditionen. Detta kan illustreras genom fiskaren Karl-Erik Holms, Hillersjö, Fållnäs, upptecknade uppgift. Han omtalar från sin barndom i Björksund vid Sibbofjärd-Stäk (Södermanland) på 1860-talet att man där vår och höst plockade abborre med händerna. Vid denna goda fiskeplats fanns också annat noterbart:

> "Vid Stäket är det pålat med spetsade pålar som synas vid klart vatten. De voro mot fienden" (NMK, vol. 24).

Den lärda uppfattningen att stäknamnen har med försvarsanläggningar under vattnet att göra kan spåras åtminstone tillbaka till 1800-talet. Danska språkforskare kopplade då stäk till ett fornvästnordiskt stik (i betydelsen påle), sannolikt identiskt med ett forndanskt steg (påle, stake). Exempelvis sågs ortnamnen Stege på ön Møen och Stækeholm (nuvarande Stegeholm) vid Västervik som bildade till ett substantiv stik, med verbet stika, som syftade på befästningar med i vattnet nedrivna pålar (Modéer 1937:94 med där anförd litteratur).

Arkeologen och historikern Hans Hildebrand skrev 1894:

> "Liksom man satte bråtar mot en öfver land framryckande fiende, så pålade man sunden mot en vattenledes kommande fiende. Biskop Brask yrkade år 1517, att den gamla pålningen i Bråviken skulle förbättras, så att icke fienden kunde öfversvämma slättlandet. Ortnamn såsom Pålsundet och äfven Stäket, vittna om sådana pålningar" (Hildebrand 1983:981f).

Språkvetaren Elof Hellquist gav i första upplagan av sin berömda etymologiska ordbok stäk förstahandsbetydelsen av "smalt sund, färjeställe". Han tog där också upp betydelser som fiskvase och pålverk. Han ansåg att ordet var "av dunkelt ursprung; kanske snarast en kollektivbildning med betyd. 'pålverk' el. dyl (till stake osv)" (Hellquist 1920, stäk). I senare arbeten modifierade Hellquist emellertid sin syn, se nedan.

> Ortnamnforskaren Hj. Lindroth skrev: "Namnet Stäket uppträder på flera håll. I den mån man nu för tiden, såsom väl är fallet hos stockholmare, med stäk förbinder begreppet 'smalt sund' beror detta på en liten förskjutning; ty ordet åsyftar egentligen 'nedslagna pålar, pålverk'. Sådana förpålningar tjänade väl ej blott försvarsändamål utan ock till att hindra ras vid stranden och sålunda hålla passagen fri. Det nuvarande Baggensstäket omtalas redan 1250 som Harustik, Almarestäket skrevs i fsv Almarnastæk. Ordet ifråga har alltså dels hetat stik, dels stæk" (Lindroth 1923:94).

Bolin och Stockholms uppkomst

Historikern Gunnar Bolin behandlade i sina arbeten om Stockholms uppkomst ett antal stäknamn. Hans urval (12 namn i arbetet från 1921 – utökat till 14 namn i arbetet från 1933) framstår dock som ytterst snävt, i förhållande till de bestämda slutsatser han ansåg sig kunna dra. I sin tolkning av betydelsen stödde sig Bolin på en språkvetenskaplig analogi med ett speciellt ortnamn, gårdarna Steken i Älvsborgs län, vilket namn, i anslutning till den nämnda danska forskningen, tolkats som bestämd pluralis av det fornvästnordiska stik (Bolin 1921:84f; också Bolin 1933:62f). Utifrån dessa utgångspunkter var Bolin helt kategorisk:

> "Närvaron av tidigare eller senare försvarsverk i omedelbar grannskap av orter med namn på Stäk- etc talar bestämt för att dessa åsyfta av försvarshänsyn pålade sund" (Bolin 1921:97)

Bolin ansåg vidare, i linje med Hildebrand ovan, att Pålsundet är en nyare motsvarighet till stäk, med samma innebörd.

Hellquist modifierade därefter (1923), under uttalad hänvisning till Bolins uppfattning, sin tolkning av stäk till att också omfatta alternativet pålningar i försvarssyfte (Hellquist 1923:36ff; Hellquist 1957, stäk).

Bolin tog i sin tur Hellquists förskjutna uppfattning som ett stöd för att hans egen slutsats i det tidigare arbetet varit riktig:

> "Vid en granskning av här nu framlagda ortnamnslista visar det sig att dessa ortnamn av typen stäk (Stäk, stäk- -stäk), alldeles avgjort gruppera sig kring vissa bestämda lokaliteter... (...) Samtliga namnen beteckna i *strategiskt* (Bolins kursiv) avseende synnerligen viktiga lokaliteter, vilkas betydelse ytterligare understrukits genom de borganläggningar eller andra befästningsanordningar som i åtskilliga fall kunnat påvisas vid platserna i fråga..." (...) "Med hänsyn till nu förebragta omständigheter synes den av mig tidigare och på annan plats framlagda tolkningen av namnet stäk i betydelsen av, särskilt i försvarssyfte företagen förpålning vara synnerligen antaglig" (Bolin 1933:63).

Modéers nya material

Ortnamnforskaren Ivar Modéer redovisade 1937 en mot Bolin helt avvikande uppfattning. Han konstaterade i ett stort arbete att stäk visserligen inte längre är något levande appellativ, men att så faktiskt varit fallet, dialektalt och i historisk tid. Han påvisade bland annat att det i det kamerala materialet från 1500-talet fanns tusentals stäk-belägg från östra Sverige, främst från Småland. Som appellativ hade stäk en entydig betydelse av fast fiskeanläggning. Han redovisade vidare ett 50-tal ortnamn stäk och besökte också en rad av dessa lokaler, undersökte kulturlandskapsförhållandena där och kunde ibland belägga fiskeplatser som ännu var i bruk. Enligt Modéer är appellativet samma ord som ortnamnet, och hans sammanfattande slutsats var att stäk också utanför det område där ordet kunnat beläggas som appellativ, betecknat fasta fisken. Modéer avvisade vidare den fornvästnordiska etymologin, och argumenterade för att stäk istället var ett lågtyskt inlån (Modéer 1937:93ff).

Modéers material var alltså vida mer omfattande än det som Bolin baserat sin argumentation på och hans analys fick också stort stöd bland kolleger bland språkforskarna. Harry Ståhl anslöt sig, till

↑ *Fig 1. Pålsundet, mot norr, i Hölö/Mörkö socknar, Stockholms län. Till vänster torpet Påläng som är belagt i skrift 1615. Foto: Rune Edberg (1994).*

Fig 2. Pålsundet i Stockholm, mot öster, igenpålat på 1620-talet. Foto: Rune Edberg (1995). ↓

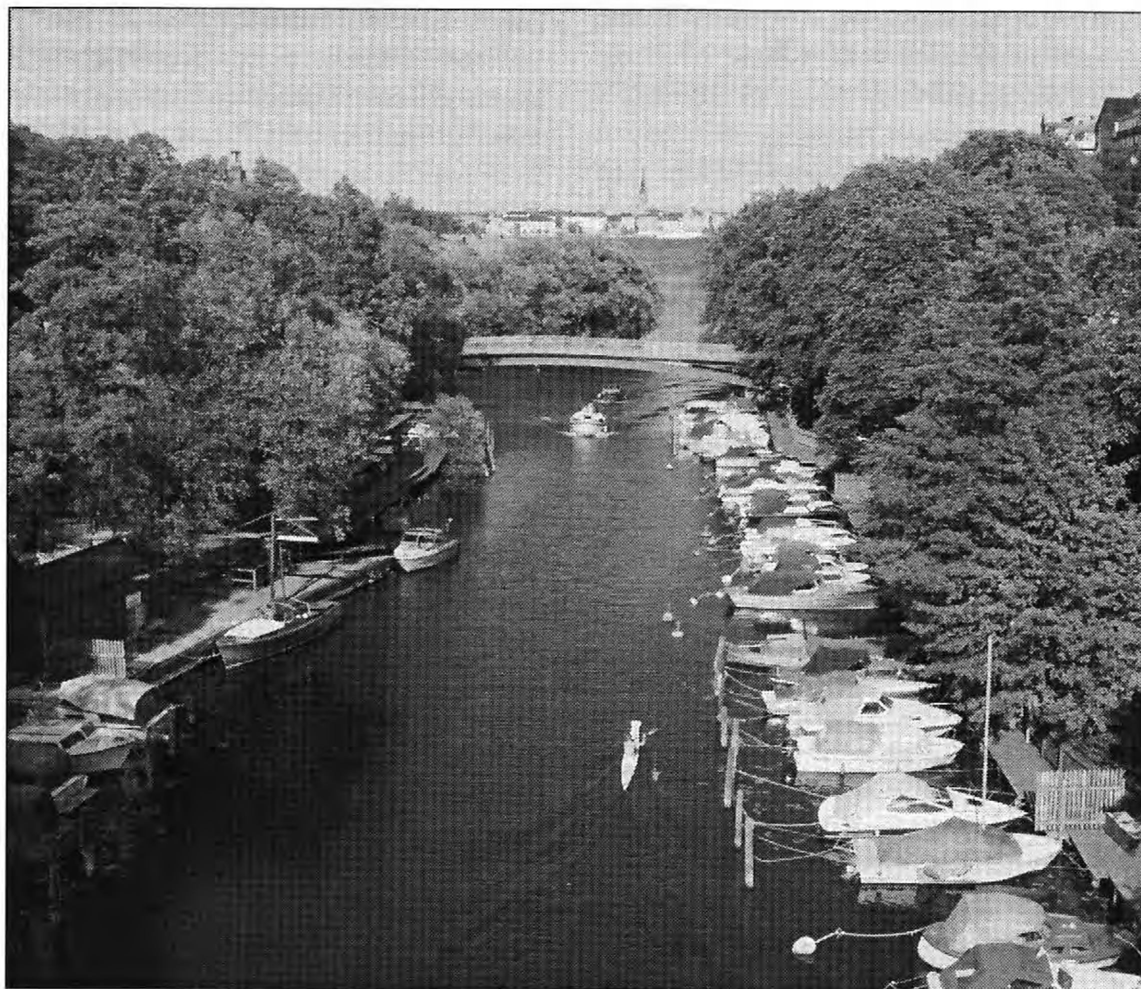

Fig 3. Sibbo-Stäk, mot norr, Tystberga/ Bälinge socknar, Södermanlands län. En av många "Stäk"-lokaler med gammal fisketradition. Foto: Rune Edberg (1995). →

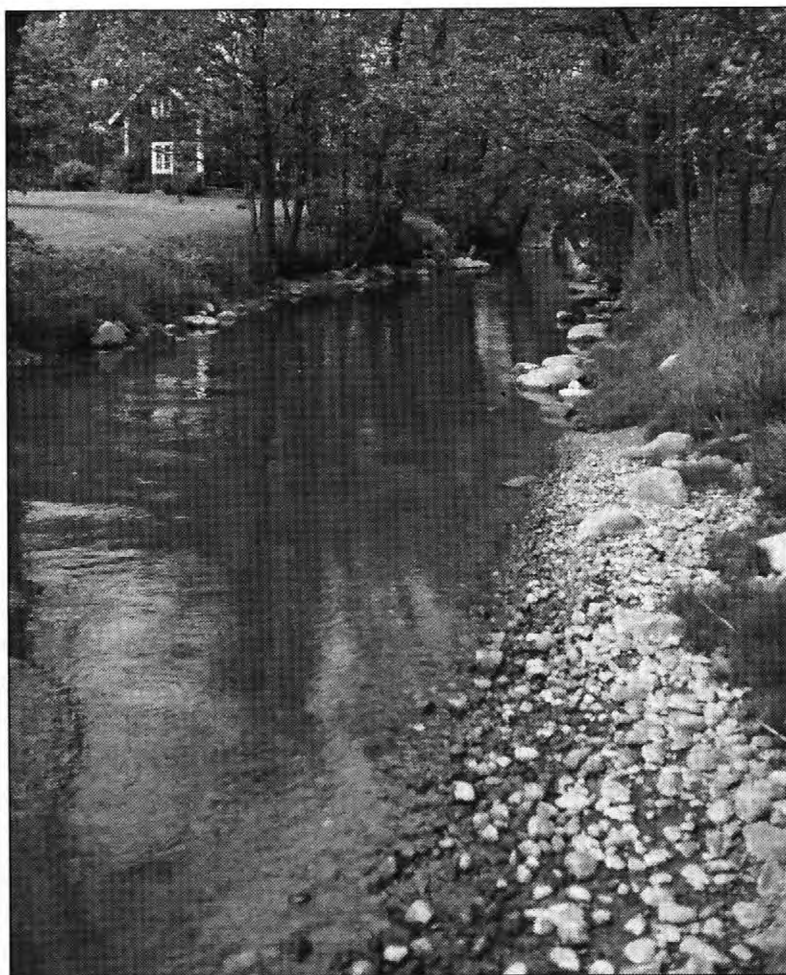

Fig 4. Stäket (eller Stäkhålet), mot öster mellan Bergshamra-viken och Vettershaga-fjärden, Vettershaga, Roslags-Länna socken, Stockholms län. Foto: Rune Edberg (1995). ↓

exempel, i sin artikel Stäk i Kulturhistoriskt Lexikon (tryckt 1972) i sak helt till Modéers syn. Ståhl menade till yttermera visso att sammanknippningen av stäk med pålspärrar (som förts fram av vissa "äldre forskare") varit missvisande och berott på två saker. Dels hade det skett en en sammanblandning av stäk med den västnordiska ordstammen stik (Ståhl var däremot tveksam till om Modéers slutsatser om ordets etymologi var korrekt.) Dels hade anknytningen till de tre välkända östsvenska medeltidsfästena Stegeborg, Stegeholm och Almare-Stäket kommit att vilseleda (Ståhl, KL, stäk).

Franzén och Stegeborg

En av Ståhls "äldre forskare", nämligen ortnamnsprofessorn Gösta Franzén (denne hade berört stäknamnet i ett arbete redan 1937!) återkom emellertid, 1978, med förnyad kraft. Franzén kritiserade dels den lånordshypotes, som Modéer fört fram och argumenterade för att den var orimlig (också en meningsfrände till Modéer som Ståhl hade ju tvivlat). Modéer hade vidare hävdat att man inte påträffat några försvarspålningar vid någon stäket-lokal, men Franzén kunde nu ta hem en viktig poäng genom att hänvisa till arkeologin. Undersökningar vid Stegeborg, som genomförts och publicerats efter det att Modéer lagt fram sina rön, hade nämligen upptäckt ett stort antal pålar i vattnet på bägge sidor om slottsruinen. Med utgångspunkt från sin analys av Stegeborgsnamnet, som han ansåg syfta på dessa pålningar, skrev Franzén att man bör räkna med betydelsen avspärrningar i försvarssyften för de äldre svenska stäknamnen, "där den är uppenbart motiverad på grund av orternas belägenhet" (Franzén 1978).

Det var dessa Franzéns argument som Söderberg stödde sig på i sin inledningsvis nämna artikel i UNT 1996. Samtidigt gav hon Modéer en rejäl känga (knappast välförtjänt, som framgått ovan) :

> "(Modéer har...) i opposition mot den övriga forskarvärlden"..."sökt leda i bevis att Almarestäket, Stegeborg och Stegeholm ingalunda betecknar avspärrningar mot befarade fientliga angrepp, utan fasta fiskebyggnader. Modéers hypotes har veterligt inte vunnit någon anslutning" (Söderberg 1996).

Bolin och Danmark

Inom dagens svenska och danska marinarkeologi är emellertid den av Bolin och Franzén framförda uppfattningen den dominerande, medan Modéers och Ståhls ståndpunkter inte åtnjuter något större inflytande. En av orsakerna tycks vara att när intresset för farledsspärrar tog fart i Danmark i början på 1960-talet kom Bolins arbeten om Stockholm att aktualiseras. Detta är vidimerat av dansk marinarkeologis nestor, Ole Crumlin-Pedersen. Enligt denne studerade nämligen en av forskarna i kretsen, Vagn Wåhlin Andersen, Bolins skrifter vilket gav idén till att uppmärksamma motsvarande danska ortnamn (Crumlin-Pedersen 1985:224).

Bolins analys stödde sig, som jag påvisat ovan, endast på ett mycket begränsat urval namn och en enstaka, möjligen osäker, namnetymologi. Icke desto mindre accepterades den med hull och hår av de danska marinarkeologerna. Det kan kanske i sin tur förklaras genom att Bolins utpräglat "strategiskt" präglade tolkning av stäk mycket väl överensstämde med deras forskningsperspektiv och det material som de kom att arbeta med.

Enligt en uppgift har 21 av 49 kända danska sjöförsvarslokaler lokaliserats med hjälp av "placenames such as stig, steg, stag, stavre..." (Jørgensen 1997:202).

Men eftersom samma källa uppger att inga systematiska undersökningar av "stige-names" (sic) gjorts är sambandet mellan ortnamnselementet och anläggningarna föga övertygande. Det är heller ingalunda klart utrett om de svenska stäknamnen och de danska varianter, som Jørgensen räknar upp, verkligen är sprungna ur samma ordstam. Modéer och Ståhl tvivlade, som nämnts ovan.

Denotationsförändringar

I diskussionen om betydelsen av stäk har befästningarna vid Almare-Stäket, Stegeborg och Stegeholm ända från början spelat en viktig, ja kanske avgörande roll. Det är emellertid svårt att se några sakliga skäl varför dessa stäknamn skall skiljas ut från andra. Alla tre platserna ligger i gammal bygd där de bästa fiskeplatserna sedan länge får antas ha varit tagna i anspråk, när det blivit aktuellt med befästningar på respektive ställe. Att dessa fiskeplatser då redan haft sina namn är självklart, och detta kan antas ha varit just "Stäket". Mycket talar till och med för att stäklokalerna ifråga varit särskilt viktiga och välkända i omgivningarna eftersom namnelementet i samband med befästningsarbetena behållits och inte bytts ut mot något mera "ståndsmässigt". Anläggningarna fick heta Stegeborg eller Stegeholm, "borgen vid (underförstått: det välkända) Stäket". (Almare-Stäket är ursprungligen "Byn Almarnas stäk".)

För övrigt har fisket säkerligen fortsatt i oförminskad grad på respektive plats allt medan slott och farledsspärr tillkommit, raserats, återuppbyggts, raserats igen osv genom århundradena. För Almare-Stäket finns t ex 1345 ett brev från kung Magnus Eriksson där han garanterar dominikanerkonventet i Sigtuna fiskerättigheterna, som det tidigare fått genom testamente (DS V 3935). En analogi: Olaus Magnus kommenterar Stockholms strategiska lokalisering i förhållande till fisket: *"Ty platsen är på alla sidor omgifven av strömmar – hvarför den fordom blott användes till fiske – och så väl belägen mellan haf och insjö, att den kan kallas en nyckel till hela Sverige"* (Olaus Magnus, 9 boken, 36 kap).

Att en kunglig borg eller biskopsborg kan kallas Stäket efter en fiskeplats är ju inte konstigare än t ex att dagens moderna kärnkraftverk heter sådant som Simpevarp eller Barsebäck, namn som väl också i begynnelsen syftat på fiskeresurser. Sådana förändringar är något som ortnamnsforskningen länge accepterat och studerat. Ortnamnen lever sitt eget liv, får en onomastisk betydelse, eftersom människor inte längre tänker på vad de ursprungligen betytt.

Det är mycket som talar för den uppfattning som framfördes av Ståhl, att försvarstolkningen av stäk uppstått genom kopplingen till Almare-Stäket, Stegeborg och Stegeholm, håller streck. Ståhl skrev:

> "Det är sannolikt att stäk haft samma betydelse över hela området. Sakliga skäl talar alltså för att de tre namnen Almare-Stäket, Stegeborg och Stegeholm också de urspr. syftar på fisken. I samtliga tre fall är förekomsten av fasta fiskebyggnader känd. Ifrågavarande strömmar eller sund var lika lämpliga för fiskestängsel som kastalbyggen" (Ståhl, KL, stäk).

Sista ordet om ordets etymologi är uppenbarligen inte alls sagt. Med denna reservation finner jag det dock svårt att tro, att stäk i det skede där ordet var produktivt som ortnamn, gavs till så skilda företeelser som fasta fisken (fiskeplatser) och försvarspålningar.

En grundbetydelse av (plats för) fast fiske, i överensstämmelse med den appellativiska betydelsen av ordet, är en-

ligt min mening den troliga för den överväldigande majoriteten av stäknamnen. *Detta gäller även om ortnamnet påträffas på en plats, där en pålning i försvarssyfte bevisligen anlagts.* I sådana fall får man räkna med en förändring av det som namnet syftar på (en så kallad denotationsförändring) och med namnkontinuitet från en äldre fiskeplats.

Stäknamnen har dessutom varit så vanliga och producerats under så lång tid, att man också bör räkna med mönsternamngivning. Platser som liknat andra stäkplatser kan ha kallats för stäk utan att det förelegat något fast fiske där. Så har en sekundär betydelse "plats för försvarspålning" eller rentav "smalt sund" också kunnat uppstå. Denna senare betydelse är för övrigt enligt min erfarenhet ännu i dag i hög grad levande bland äldre ortsbefolkning i Stockholms skärgård (jfr Lindroth ovan).

Det militära perspektivet

Carl Olof Cederlund har betonat hur olika yttringar av nationalism i mycket styrt inriktningen av skandinavisk marinarkeologisk forskning. Inom ämnet finns också en sjömilitärt orienterad tradition (Cederlund 1994; 1996). Att liknande ideologiska fenomen eller perspektiv kan iakttas också inom grannvetenskaperna är troligt och kan förklara varför den militära tolkningen av stäknamnet väckt sådant gensvar.

I fråga om intresset för och aprioriinställningen till pålningars funktion är ett militärt perspektiv tydligt. Vi har här ett parallellfall till fornborgarna. Dessa är ju en av de fornlämningstyper som uppmärksammats längst, sedan 1600-talets första inventeringar, och de har under lång tid entydigt setts som modiga svears och götars bastioner mot barbariska östliga grannar. Först på de allra senaste åren har ny forskning revolutionerat synen på fornborgarnas kronologi, funktion och symbolik.

Man kan också jämföra med vårdkasarna. I Riksantikvarieämbetets översikt "Fiske och sjöfart" heter det något gåtfullt, att anledningen till att vårdkasar på ett tidigt stadium uppmärksammades antikvariskt, var att fornforskningen tyckte om gamla dokument, och sådana fanns det gott om i vårdkasarnas fall (Norman 1995:10). Jag tror snarare att det handlar det om att vårdkasarna liksom fornborgarna sågs som paradexempel på en fast, blågul försvarsvilja, projicerad på en förgången tid.

Lika kärt som fosterlandets forna försvar har varit för många forskare, lika svalt har intresset varit för dess folks försörjning. Till exempel har fiskets fornlämningar länge helt försummats. Arkeologerna från Blekinge museum illustrerade omedvetet denna inställning genom sin reaktion när de mitt i sitt letande efter farledsspärrar påträffade några pålar som inte stämde med deras bild av vad de sökte efter:

> "Möjligen var det kvarblivna pålningar från ett fast stakanätsfiske som dykarna funnit, men det var alldeles avgjort inga vikingatida lämningar. Arbetet avbröts tills vidare" (Frykman–Sundström 1979).

Stegeborgs, Stegeholms och Almare-Stäkets upptrissade ställning i debatten om stäknamnen kan kanske förklaras genom att det omedvetet setts som genant att sådana vittberömda fästen som dessa ursprungligen kan ha uppkallats efter något så simpelt som fisken.

Fiskesteg

Det måste tilläggas att flera ortnamnsforskare fört fram tolkningar av stäk något vid sidan av denna diskussion. I sin översikt av ortnamnen i Stockholms skärgård anslöt sig Stahre i princip visserligen till synen att stäknamn indikerar fiske. Men under det att många forskare behandlat stäk, stek och stege som varianter av samma ord förde Stahre också fram en alternativ tolkning av steg-, stege- (med g, inte k): i förleden till ett ortnamn som Stegesund ville han se ett fornsvenskt stigh, motsvarande fiskesteg, dvs en plats där fisken stiger. "Stiger" är enligt Stahre levande i betydelsen "vandra i stim". (Stahre 1986:89ff). (Också Modéer föreslog denna möjlighet, dock utan att utveckla den (Modéer 1937:117, not 2).

Detta steg har uppenbarligen i sen tid varit ett levande begrepp. Henning Karlsson, Ornö brygga, Ornö, (född 1877), berättade om ett mycket givande "stegålsfiske" vid Långbäling och Villinge. "Folk blev förmögna på att fiska ål på revet därute" (NMK, vol. 23). Stahre föreslog också att formerna stäk och stek i senare tid kan ha överförts till "Steg-sund" genom associationer till fiskeredskapet stäk (a.a).

Elementet steg behandlades också av Zilliacus, i dennes genomgång av den finska skärgårdens svenska ortnamn:

"Enstaka vattenområdesnamn på -steg som Steget i Vårdö, Emskärs steget i Brändö innehåller dialekternas steg för 'plats där fisken stiger upp mot land'" (Zilliacus 1989:147).

Pålsundetnamnen

Till skillnad från i fallet med stäk så är etymologin i fallet pål helt klar. I botten ligger ett germanskt lån från latinets palus (Hellquist 1957: sp. 802b).

Jag har inte funnit några belägg alls för "pålsund" i appellativisk betydelse. Pålsund tycks med andra ord existera endast som ortnamn.

Pålsundet är en liten ortnamnsgrupp. I OAU finns endast sex otvetydiga Pålsundet excerperade, vilket i och för sig inte hindrar att det kan finnas ytterligare namn.

Fyra av Pålsundetnamnen som är kända hos OAU återfinns inne i Stockholm eller i inloppen till Mälaren:

Pålsundet mellan Långholmen och Södermalm i Stockholm. Hellquist ansåg att namnet syftar på gamla fördämningar, sannolikt slagna i försvarssyfte. Men mer sannolikt står namnet i samband med de förpålningar som blev ett resultat av Gustav II Adolfs förordning från augusti 1624 om lilla tullen (Bolin 1923:66f; Stahre 1982:249). Platsen omtalas 1658 som Pålsund i Karl X instruktion till J de la Vallée. Av kringboende kallades sundet 1937 Kanalen, ordet var känt även på 1950-talet (Stahre a.a). Sannolikt uppkom detta namn efter det att pålningarna senare muddrats bort och sjöfarten släppts fri.

Pålsundet i Vaxholm. Hellquist anser att namnet syftar på fördämningar i försvarssyfte (Hellquist 1957:sp. 802b). Olika spärrar anlades i sundet på 1700- och 1800-talen (Bolin 1923:67).

Pålsundet mellan Hammarby sjö och Sicklasjön i Stockholm/Nacka. Bolin håller för sannolikt, att detta pålats på 1620-talet av samma skäl som Pålsundet dvs för Lilla tullen. Sundet mellan Djurgårdsön och Djurgårdslandet pålades för övrigt också igen vid samma tidpunkt (Bolin 1923:67).

Pålsundet mellan Mörkö och Hölö. Vid en marinarkeologisk fältkurs i Stockholms universitets regi 1994 påträffades där en pålning, som undersökts av dykare 1995 och 1998. Den är en stor anläggning, ca 105 m lång och ca 25 m bred, med rader och grupper av pålar, som som mest

sticker upp ca 160 cm från bottnen (Fredengren m fl 1997). Undersökningarna fortsatte 1998 i Södertörns högskolas regi men ännu när detta skrivs finns ännu ingen säker, på naturvetenskaplig metod baserad, datering av pålningen. Naturnamnet Pålsundet är tidigast belagt i skrift på 1660-talet. Ett torp, Påläng, är belagt 1615 och är därmed den äldsta indikationen på pålningen. Vid sundet finns också två stäknamn: ett torp Stäket och ett ägonamn, Hälleby stäk. (Bebyggelseutvecklingen runt Pålsundet har undersökts av artikelförfattaren [manuskript].) Sundet kallades 1935 av ortsbefolkningen, förutom för Pålsundet, också för Pålsundssjön eller Pålsundsströmmen (OAU). Namnet Strömmen kan förslagsvis ha varit Pålsundets äldsta. Betecknande är att ortsbefolkningen vid en annan Pålsundet-lokal (Pålsundet i Slätbaken, se nedan) också de kallat "sitt" Pålsundet för Strömmen. Strömmen är ett ganska vanligt östsvenskt naturnamn för lokaler av detta slag. Vid Almare-Stäket finns "Stäke ström". Jämför också "Stockholms ström".

Ett namn i inloppet till Stegeborg/ Söderköping: *Pålsundet i Slätbaken.* Enligt Franzén är spärrpålar är den enda rimliga förklaringen till namnet. "Ifråga om Pålsundet i Slätbaken vid Stegeborg t ex syftar förleden på de ännu kvarstående spärrpålar, som tillhörde slottets försvarssystem" (Franzén 1978:85ff). Hellquist gör samma bedömning (Hellquist 1957:sp. 802b). Skriftliga uppgifter tyder på att pålningar utfördes här och vid Stegeborg 1551 och under Johan III (Franzén 1982; Alopaeus 1989). Karin Fransson upptecknar 1935: "Sundet kallas av ortsbefolkningen oftast Strömmen" (OAU).

Ett insjönamn i Uppland: *Pålsundet i Funbo sn, Rasbo, Uppland.* Enligt Hellberg hette sundet 1722 Noore, dvs Noret. "Namnet Pålsundet har uppkommit sedan man slagit pålar i vattnet för att markera rågången mellan Fjällnora och säteriet Marielund" (Hellberg 1986).

Sammanfattningsvis har de två Stockholmsnamnen sannolikt bägge sin bakgrund i pålningarna för lilla tullen på 1620-talet. Pålsundet i Vaxholm har pålats av militära skäl på 1600-talet, kanske tidigare. Pålsundet i Slätbaken har pålats under Gustav Vasa och hans söner. Pålsundet mellan Hölö och Mörkö har sannolikt fått namn efter den pålning, som nu upptäckts. Dess ålder och funktion är dock ännu oklar. Pålsundetnamnet i Uppland är udda i gruppen.

I fyra, möjligen fem av de sex Pålsundetnamnen finns det alltså ett klart samband med pålningar i tull- eller försvarssyfte, som utförts under 1500-talet eller senare. Pålsundetnamnen tycks därmed tillhöra ett relativt ungt och homogent skikt av ortnamn. Sambandet med Stäketnamnen är, i förekommande fall, troligen endast rent geografiskt.

Referenser

Alopaeus, H. 1989. Spärrbyggnader under vatten vid Stegeborg. I *Marinarkeologisk tidskrift* 1/1989. Stockholm.

Bolin, G. 1921. Namnet Stockholm och Stockholms uppkomst. *Samfundet St Eriks årsbok.* Stockholm.

–. 1933. *Stockholms uppkomst.* Uppsala universitets årsskrift. Uppsala.

Cederlund, C O. 1994. The Regal Ships and Divine Kingdom. *Current Swedish Archaeology*. Stockholm.

–. 1996. Om vikingaskepps-syndromet: innebörd, uttryck och rollspel. *Meta* 2/1996. Lund.

Crumlin-Pedersen, O. 1994. Fotevik. De marinarkæologiske undersøgelser 1981 og 1982. I Bunte, C (red): *Pugna Forensis?* Lund.

–. 1985. Ship Finds and Ship Blockages A D 800–1200. I Kristiansen, K (red): *Archaeological Formation Process. The Representativity of Archaeological Remains from Danish Prehistory.* Köpenhamn.

DS = *Svenskt diplomatarium.*

Fredengren Ch. m fl. 1997. *Pålsundsrapporten 1997.* Arkeologiska institutionen vid Stockholms universitet. (Otryckt)

Frykman, J - Sandström, J. 1994. Vikingatid ur annorlunda perspektiv. Från Blekinge museums marinarkeologiska arbetsfält. *Blekingeboken.* Karlskrona.

Franzén, G. 1978. Stegeborg. *Namn och bygd,* vol. 66. Uppsala.

Hellberg, L. 1986. *Upsala Nya Tidning.* (Namnspalten, 8/4 1986). Uppsala.

Hellquist, E. 1920. *Etymologisk ordbok.* 1:a uppl. Stockholm.

–. 1957. *Etymologisk ordbok.* 3:e uppl. Malmö.

–. 1923. Småländska Hok och och några andra svenska ortnamn. *Namn och Bygd,* vol. 11. Uppsala.

Hildebrand, H. 1893. *Sveriges medeltid.* Band IV. Stockholm (ou 1894).

Jørgensen, A. N. 1997. Sea Defence in Denmark AD 200-1300. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1-1300* (red. Jørgensen, A. N. och Clausen, B. L). Köpenhamn

KL: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.* Stockholm/Köpenhamn/Oslo.

Lindroth, Hj. 1923. *Våra ortnamn och vad de lära oss.* Stockholm.

Lovén, Chr. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige.* KHVAA. Stockholm.

Medeltidens ABC. (Red Folin, N. och Tegnér, G.) Stockholm 1985.

Modéer I. 1937. *Namn- och ordgeografiska studier.* Uppsala.

Norman, P. (red). 1995. *Sjöfart och fiske.* Fornlämningar i Sverige 3. Raä. Stockholm.

Olaus Magnus 1555. *Historia om de nordiska folken.* Band I–IV. Andra uppl, Stockholm 1976 (orig. 1555).

Rieck, F. 1991. Aspects of Coastal Defence in Denmark. *Aspects of Maritime Scandinavia AD 800–1200* (red. Crumlin-Pedersen, O.) Roskilde.

Stahre, N G m fl. 1982. *Stockholms gatunamn.* Uppsala.

–. 1986. *Ortnamn i Stockholms skärgård.* Stockholm.

Söderberg, G. 1986. Almarestäket – en gammal försvarsanläggning. *Upsala Nya Tidning.* (Namnspalten 13/2 1996).

Westerdahl, Ch. 1989. *Norrlandsleden I.* Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXIV 1988–89. Örnsköldsvik.

–. 1992. Pålar längs kusten skydd mot ovälkomna besök. *Populär arkeologi* 1/1992. Lund.

Zilliacus, K. 1989. *Skärgårdsnamn.* Helsingfors.

Arkivalier

NMK = Nordiska museets kustundersökningar, Stockholm

OAU = Ortnamnsarkivet i Uppsala